

УДК 349.422

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.12>**Христина Григор'єва,**

докт. юрид. наук,

доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАКОНОДАВСТВО ПРО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ КООПЕРАЦІЮ: НАСЛІДКИ «КОРПОРАТИВНОЇ ІН'ЄКЦІЇ»

У статті виявлено тенденції розвитку законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації у контексті прийняття нового Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020 року. Основним напрямом змін, які переживає нині законодавство про сільськогосподарську кооперацію, є корпоратизація. Це тягне за собою значне послаблення класичних кооперативних принципів, які традиційно виступали основою побудови законодавства та були вихідними засадами регулювання кооперативних правовідносин. Такі процеси мають право на існування, особливо з огляду на світову практику. Однак при цьому важливим і необхідним є своєчасне відстеження та науковий аналіз таких нормотворчих змін. Метою цієї статті є визначення проявів корпоратизації законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації, а також оцінка шляхів та потенційних наслідків цих нормотворчих процесів.

У ході дослідження було встановлено, що протягом усього часу існування кооперативів їхній правовий статус змінювався та удосконалювався залежно від тих потреб, які кооператив був покликаний задовольняти у певні відтинки часу. Провідною тенденцією останніх кількох десятиріч є корпоратизація кооперативних відносин. Це має небажані крайні прояви у вигляді демутуалізації, однак найбільш вдалим визнається переродження традиційних кооперативів у «кооперативи нового покоління».

Новий Закон підтримує окреслену тенденцію, впроваджуючи у традиційне правове регулювання сільськогосподарської кооперації окремі положення та механізми, що мають корпоративний характер. Аналіз Закону дозволяє виділити кілька основних груп відносин, які зазнали найбільшого корпоративного впливу: 1) класифікація сільськогосподарських кооперативів; 2) відносини членства; 3) відносини управління; 4) інвестиційні відносини у сільськогосподарських кооперативах. У результаті законодавчих змін майже кожен класичний кооперативний принцип отримав винятки корпоративного характеру, що дає змогу сільськогосподарському кооперативу самостійно вибирати ступінь своєї «корпоративності» у дозволених законодавством межах. Однак активний розвиток сільськогосподарської кооперації не відбудеться лише за рахунок законодавчих нововведень – він можливий за умови активної кооперативної освіти та навчання, цілеспрямованої державної підтримки, заохочення інвестування в кооперацію.

Ключові слова: сільськогосподарський кооператив, сільськогосподарська кооперація, кооперативні принципи, демутуалізація кооперативів, кооперативи нового покоління, кооперація.

Постановка проблеми. Прийняття Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» 21.07.2020 р. [1] претендує на чергове значне оновлення кооперативного законодавства з метою активізації кооперативного руху на селі. Вибраний законодавцем шлях полягає у здійсненні «корпоративної ін'єкції», тобто реформування законодавства за рахунок введення механізмів та вимог корпоративного характеру, послаблення класичних кооперативних принципів з метою надання нового поштовху розвитку вітчизняної сільськогосподарської кооперації. Це не є чимось абсолютно

оригінальним, навпаки – такі перетворення були загалом прогнозованими, адже вони фактично наздоганяють давно відомі світові тренди у цій сфері. Питання стоїть не стільки в доцільності модернізації кооперативного законодавства (цей факт вже не викликає сумнівів з огляду на те, що сільськогосподарська кооперація не розвивається належним чином протягом більше 20 років), скільки в тому, як саме відповідну модернізацію слід здійснити. Втілений у новому законі шлях такого оновлення та осучаснення вимагає наукового вивчення та ґрунтового аналізу з метою визначення того ступеня корпора-

тивності, який буде притаманний сільськогосподарським кооперативам за новим законодавством.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сільськогосподарська кооперація неодноразово привертала увагу вітчизняних учених-правників, які досить активно вивчали законодавчі проблеми її функціонування та пропонували численні шляхи правового стимулювання її розвитку. Серед відомих дослідників правових проблем сільськогосподарської кооперації в Україні слід вказати О. В. Гафурову [2], Х. А. Григор'єву (Гайдаржи) [3; 4], В. М. Єрмоленка [5], П. Ф. Кулиничка [6], В. М. Масіна [7], В. В. Носіка [8], А. М. Статівку [9], В. Ю. Уркевича [10], В. І. Федоровича [11], Т. М. Чурилову [12] та інших учених. Слід зазначити, що основна частина досліджень (зокрема, дисертаційних та монографічних) була здійснена до 2015 року. Протягом останніх п'яти років спостерігається деякий спад наукового інтересу до цих проблем з огляду на відносну стабільність законодавства у цій сфері. Можна спрогнозувати, що прийняття нового закону дасть поштовх новій хвилі наукових досліджень у цій сфері.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення проявів корпоратизації законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації, а також оцінка шляхів та потенційних наслідків цих нормотворчих процесів.

Виклад основного матеріалу. Кооперативні організації, зародившись як такі у середині XIX ст., значно еволюціонували протягом майже 200 років свого розвитку. Первинні політичні, економічні, соціальні, ідеологічні та правові умови, симбіоз яких породив кооперацію як потужне суспільно-економічне явище, прояв взаємодопомоги та протистояння засиллю приватного капіталу – ці початкові умови або зникли, або значно змінилися. Кооперація вже не протиставляється бізнесу – вона є його своєрідним проявом, продовженням, доповненням. У зв'язку з цим кооперативні відносини відчували значні ідеологічні зміни, які передбачувано потягли за собою зміни правового статусу. Світові тенденції у напрямі поступової корпоратизації сільськогосподарських кооперативів спостерігаються вже протягом останніх п'ятдесяти років. Найбільш радикальним результатом стала демутуалізація певної частини існуючих кооперативів. Під терміном «демутуалізація» в кооперативній теорії прийнято розуміти перетворення кооперативів в інші організаційні форми бізнесу, орієнтовані на інвестора. Демутуалізація в широкому сенсі розуміється як

будь-яке перетворення кооперативу, коли кооператив перестає задовольняти потреби своїх членів [12, с. 120]. Отже, демутуалізація фактично означає припинення діяльності кооперативної організації, її переродження в принципово іншу структуру. Цей процес відбувається вже протягом багатьох років і в Україні, коли сільськогосподарські виробничі та обслуговуючі кооперативи в процесі діяльності змінюють організаційно-правову форму господарювання. Проте в демутуалізації існує альтернативний варіант, який є беззаперечною світовою тенденцією кооперативного руху – це поява *кооперативів нового покоління*. Їх утворення зумовлено класичними недоліками кооперативної форми об'єднання, які у сучасних умовах жорсткої конкуренції суттєво загострилися. Важко заперечити, що визнані ідеали кооперативного об'єднання, засновані на класичних принципах, у наш час обмежують кооперативний рух. Однак, намагаючись підвищити ефективність свого виробництва, кооперативи стають менш «справжніми» і все більше наближаються до корпоративних підприємств.

Ці тенденції вже втілилися й у вітчизняному законодавстві. Аналіз Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (2020) [1] та порівняння його положень із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997) [13] дають змогу виявити групи відносин, які зазнали найбільшого впливу «корпоративної ін'єкції», тобто набувають певних корпоративних ознак.

Класифікація сільськогосподарських кооперативів. Традиційний для вітчизняного законодавства підхід полягав у поділі сільськогосподарських кооперативів на виробничі та обслуговуючі з обов'язковим поєднанням двох критеріїв: мети та виду діяльності. Новий підхід є більш ліберальним, оскільки пропонує лише один критерій – мету діяльності (сільськогосподарські кооперативи з метою отримання прибутку та сільськогосподарські кооперативи без мети отримання прибутку). Це нововведення тягне за собою принаймні два важливих практичних наслідки: а) в одному сільськогосподарському кооперативі можна легально поєднувати різні види сільськогосподарської діяльності відповідно до планів та потреб його членів (і виробляти сільськогосподарську продукцію, і надавати різноманітні послуги); б) обслуговуючі кооперативи за бажанням можуть бути підприємницькими чи непідприємницькими. Це усуває попередню законодавчу пастку, коли сільськогосподарський обслуговуючий кооператив міг опинитися у глухому куті: у разі

відмови фіскальних органів зареєструвати його невідприємницький статус він не мав альтернативного варіанту, адже заняття ним підприємницькою діяльністю порушувало би кооперативний закон;

Відносини членства теж зазнали суттєвих змін корпоративного характеру. По-перше, скасовано обов'язкову трудову участь членів, яка раніше була характерним атрибутом правового статусу виробничих кооперативів. По-друге, запроваджується поняття «обороту члена сільськогосподарського кооперативу з сільськогосподарським кооперативом», яке є розвиненим варіантом попереднього поняття участі в господарській діяльності кооперативу. Обороти члена вимірюється кількісно та безпосередньо впливає на отримані ним виплати. По-третє, відмова від традиційного поняття паю, замість якого використовується корпоративне поняття вкладу (додаткового вкладу). Це потягло за собою впровадження й іншої пов'язаної корпоративної лексики: зокрема, заміну «пайового фонду» на «статутний капітал», а «виплат на паї» – «дивідендами». Ці кроки з модернізації інституту членства в сільськогосподарському кооперативі наближують правовий статус члена кооперативу до правового статусу учасника господарського товариства як найбільш поширеної та зрозумілої нині у суспільстві організаційно-правової форми господарювання;

Відносини управління теж мали власну специфіку за попереднім законодавством. Корпоратизація цих відносин має такі прояви:

а) послаблення традиційного кооперативного принципу «один член – один голос» шляхом впровадження легальної можливості ввести пропорційне голосування (член кооперативу може мати додаткову кількість голосів залежно від його участі в господарській діяльності або частки в обороті кооперативу);

б) відсторонення загальних зборів від вирішення оперативних задач, зокрема, щодо прийняття рішення про вступ та виключення членів. Це теж є втіленням світових тенденцій розвитку кооперації, відповідно до яких загальні збори поступово позбавляються своїх повноважень, зберігаючи лише компетенцію вирішувати найбільш важливі питання, а управління основною масою кооперативних відносин покладається на виконавчі органи. З іншого боку, законодавець пропонує максимально спростити процедуру вирішення питань загальними зборами шляхом впровадження процедур дистанційної участі, письмового голосування, письмового опитування. Слід погодитися з тим, що це суттєво спрощує організацію загальних збо-

рів та полегшує їх проведення, позитивно впливає на пониження конфліктності зборів, однак не сприяє розвитку кооперативної ідеї, самопомогі, кооперативної солідарності;

4) *Відносини власності*. Проблемою, яка застрягла у кооперативному законодавстві внаслідок його системної неузгодженості, слід визнати конструкцію права колективної власності кооперативів. Унаслідок відсутності єдиного підходу до правового регулювання кооперативних відносин тривалий час цивільне та господарське законодавство по-різному розуміли право власності кооперативів: ЦК України – як приватну, ГК України – як колективну. Новий закон не вирішує проблему докорінно – він йде шляхом точкових, а не системних змін, вибираючи методичку формування винятків із загальних правил. Це простежується у тому, що положення ГК України щодо виробничих кооперативів як підприємств колективної власності залишаються незмінними, при цьому до гл. 11 «Приватні підприємства. Інші види підприємств» ГК України механічно дописано статтю 114¹ «Сільськогосподарський кооператив, сільськогосподарське кооперативне об'єднання». У результаті такого нормотворчого рішення сільськогосподарські кооперативи штучно відриваються від кооперативів як загальної організаційно-правової форми. На наш погляд, слід уніфікувати законодавчі положення у частині визнання за кооперативами права приватної власності;

5) *інвестиційні відносини в сільськогосподарських кооперативах*. У рамках цих відносин оновлено багато нормативних положень, зокрема:

а) законодавець робить спробу навести лад та впорядкувати відносини асоційованого членства, у зв'язку з чим передбачає можливість їх залучення лише у сільськогосподарських кооперативах, які діють з метою отримання прибутку. Такий крок загалом узгоджується з новим поділом сільськогосподарських кооперативів за метою діяльності та відповідає цій меті. При цьому простежується намагання ще більше укріпити правове положення асоційованих членів у напрямі захисту їхніх майнових інтересів. Так, окрім традиційних прав, що гарантують інвесторам отримання прибутку та переваги під час повернення вкладів у разі ліквідації, запроваджується додаткова правова гарантія, а саме: «у разі внесення змін до статуту сільськогосподарського кооперативу щодо припинення асоційованого членства, зокрема щодо умов повернення частки, в сільськогосподарському кооперативі асоційований член такого кооперативу має право не пізніше

шести місяців з дня прийняття рішення про внесення змін припинити асоційоване членство у такому кооперативі на умовах, передбачених статутом сільськогосподарського кооперативу в редакції, що діяла до дня внесення таких змін»;

б) новий закон прагне підвищити інвестиційну привабливість сільськогосподарських кооперативів для усіх його членів за рахунок збільшення частки доходу, призначеної до розподілу між ними (з 20 до 80 %);

в) запроваджуються поняття дивідендів та патронажних дивідендів у сільськогосподарських кооперативах, що діють із метою отримання прибутку. При цьому, на наш погляд, позбавлення членів сільськогосподарського кооперативу, що діє без мети отримання прибутку, права одержувати дивіденди узгоджується із концептуальним підходом нового закону. Крім цього, зазнали змін і положення щодо іншого виду виплат. Відмова від поняття кооперативних виплат має спростити відносини із фіскальними органами та не ставати формальною зачіпкою для позбавлення таких невідприємницьких кооперативів їхнього статусу на підставі того, що члени такого кооперативу отримують певні кошти в якості доходу. Закон намагається максимально відобразити сутність таких фінансових операцій у невідприємницькому кооперативі, встановлюючи, що «членам кооперативу <...> може повертатися частина попередньо надлишково сплаченої вартості наданих таким кооперативом послуг».

Отже, зміни, яких зазнало правове регулювання сільськогосподарської кооперації, мають значне корпоративне забарвлення. Однак деякі зміни зберігають вірність кооперативним принципам. Зокрема, йдеться про модернізацію поняття неподільного фонду, внаслідок якої він перетворився на фонд розвитку із більш деталізованою законодавчою регламентацією. Також кооперативним принципам відповідає вимога щодо обмеження обслуговування осіб – не членів кооперативу: сумарна вартість таких послуг та операцій не має перевищувати 20 % виручки кооперативу за рік. Це є значним запобіжником для суцільної корпоратизації сільськогосподарського кооперативу.

Схематично проаналізувавши здійснені законодавчі зміни, складно дати їм однозначну оцінку. В. В. Зіновчук скептично ставиться до прагнень кооперативів бути схожими на типові ринкові бізнес-організації. Учений говорить про те, що «для кооперативів замало доступу до звичайних факторів виробництва та домінування традиційної для бізнесу мотивації. Вони вимагають індивідуального усвідомлення

можливостей групових дій, прагнення до отримання персонального зиску саме через групові дії та спеціальної системи взаємовідносин, що передбачає й певну групову взаємозалежність» [15]. Натомість саме від цих «пережитків» кооперативної ідеології законодавець намагався позбутися, приймаючи новий закон.

Висновки.

Проведений аналіз дає змогу зробити деякі висновки. По-перше, внаслідок прийняття Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020 р. диференціацію кооперативного законодавства значно поглиблено. Новий спеціальний Закон намагається автономно врегулювати відносини, що виникають у процесі утворення та функціонування сільськогосподарських кооперативів, залишивши осторонь загальне кооперативне законодавство. Це суттєво впливає на зростаючий дисбаланс розвитку вітчизняного кооперативного законодавства як єдиної системи.

По-друге, вибраний законодавцем шлях оновлення законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації характеризується збереженням загальної вірності кооперативним принципам з одночасним численним впровадженням точкових положень корпоративного характеру. При цьому корпоративні нововведення чинять системний вплив на правовий статус сільськогосподарських кооперативів та правові особливості їх функціонування. Саме вказана специфіка дає змогу охарактеризувати здійснене реформування як «корпоративну ін'єкцію».

По-третє, у результаті реформування майже кожен класичний кооперативний принцип отримав винятки корпоративного характеру. Це дає змогу сільськогосподарському кооперативу самостійно вибирати ступінь своєї «корпоративності» у дозволених законодавством межах. Взагалі, консервативні рамки, встановлені попереднім законодавством для сільськогосподарських кооперативів, суттєво розсунуті, що може надати новий стимул розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Ми переконані, що цей стимул стане дієвим лише за умови активної кооперативної освіти та навчання, цілеспрямованої державної підтримки та заохочення інвестування в кооперацію.

Список використаних джерел:

1. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 21.07.2020 року. *Голос України*. 2020. № 144.

2. Гафурова О. В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права і обов'язки членів : монографія. Київ : МАУП, 2006. 200 с.

3. Гайдаржи Х. А. Правове регулювання організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2014. 20 с.

4. Григор'єва Х. А. Переробна кооперація в сільському господарстві України: правове регулювання організації та діяльності : монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 248 с.

5. Єрмоленко В. М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2008. 35 с.

6. Кулинич П. Ф. Земельно-правові аспекти розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні на засадах публічно-приватного партнерства: шляхи вдосконалення. *Часопис Київського університету права*. 2014. Вип. 1. С. 247-251.

7. Масін В. М. Проблеми правового забезпечення розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2008. 20 с.

8. Носік В. В. Закон «Про кооперацію в СРСР» в дії. Київ : Знання, 1989.

9. Статівка А. М. Про деякі організаційно-правові питання розвитку і діяльності сільськогоспо-

дарських обслуговуючих кооперативів. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2012. Вип. 173-2. С. 47 – 51.

10. Уркевич В. Ю. Становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: деякі правові аспекти: монографія. Харків: ТОВ «Одіссей», 2004. 120 с.

11. Федорович В. І. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. Львів, 1998. 144 с.

12. Чурилова Т. М. Правове регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2011. 20 с.

13. Дешковская Н. С. Институциональные инновации в кооперативном секторе агробизнеса зарубежных стран: демутуализация и гибриды. *Вестник ТГУ*. 2009. № 325. С. 119-124.

14. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17 липня 1997 року № 469/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 39. Ст. 261.

15. Зіновчук В. В. Принципи кооперації: вчора, сьогодні, ... завтра? *Кооперативні читання: 2019 рік*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 7 червня 2019 року). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 6–15.

Hryhorieva Khrystyna. Legislation on agricultural cooperation: the consequences of “corporate injection”

The article reveals the trends in the development of legislation in the field of agricultural cooperation in the context of the adoption of the new Law of Ukraine "On Agricultural Cooperation" of 21.07.2020. The main direction of the current changes in the legislation on agricultural cooperation is corporatization. This entails a significant weakening of classical cooperative principles, which have traditionally been the basis for legislation and the basic principles of regulation of cooperative relations. Such processes have a right to exist, especially in view of world practice. However, it is important and necessary to timely monitor and scientific analysis of such rule-making changes. The purpose of this article is to identify the manifestations of corporatization of legislation in the field of agricultural cooperation, as well as to assess the ways and potential consequences of these rule-making processes.

The study found that throughout the existence of cooperatives, their legal status changed and improved depending on the needs that the cooperative was designed to meet periods. The leading trend of the last few decades of development of cooperative organizations is the corporatization of cooperative relations. This has undesirable extreme manifestations in the form of demutualization, but the most successful is the rebirth of traditional cooperatives into "new generation cooperatives".

The new Law supports the outlined trend by introducing certain provisions and mechanisms of a corporate nature into the traditional legal regulation of agricultural cooperation. Analysis of the Law allows us to identify several main groups of relations that have suffered the greatest corporate impact: 1) the relationship of identification of the type of cooperative and its legal status; 2) membership relations; 3) management relations; 4) the relationship of investment attractiveness of agricultural cooperatives. Because of legislative changes, almost every classical cooperative principle has received an exclusion of a corporate nature, which allows an agricultural cooperative to independently choose the degree of its "corporatism" within the limits allowed by law. Active development of agricultural cooperation will not happen only due to legislative innovations - it is possible only with active cooperative education and training, targeted state support, encouragement of investment in cooperation.

Key words: agricultural cooperative, agricultural cooperation, cooperative principles, demutualization of cooperatives, new generation cooperatives, cooperative.

